

Respect pentru oameni și cărți

SVETLANA ALEKSIEVICI

RĂZBOIUL NU ARE CHIP DE FEMEIE

*Traducere din limba rusă
de Ion Covaci*

*Ediție revizuită și note
de Justina Bandol*

București
2019

CUPRINS

OMUL E MAI MARE DECÂT RĂZBOIUL (DIN JURNALUL CĂRȚII).....	7
„NU VREAU SĂ-MI AMINTESCU...“.....	48
„MAI CREȘTEȚI, FETELOR, SUNTEȚI PREA CRUDE...“.....	68
„NUMAI EU M-AM ÎNTORS LA MAMA...“	129
„LA NOI ÎN CASĂ TRĂIESC DOUĂ RĂZBOAIE...“	155
„RECEPTORUL TELEFONULUI NU TRAGE...“	165
„NOI AM PRIMIT MEDALII MICI...“	184
„N-AM FOST EU ACEEA...“	204
„ÎÎ ȚIN MINTE OCHII PÂNĂ AZI...“	216
„NOI N-AM TRAS CU PUȘCA...“	238
„ERA NEVOIE DE SOLDAȚI... DAR NOI NE MAI VOIAM FRUMOASE...“	269
„DOMNIȘOARELOR! COMANDANTUL UNUI PLUTON DE GENIȘTI TRĂIEȘTE NUMAI DOUĂ LUNI...“	300
„SĂ-L VĂD MĂCAR O SINGURĂ DATĂ...“	318

„CARTOFUL FĂRÂMIȚAT DE PE MASĂ...“	351
„MAMĂ, CE ÎNSEAMNĂ TATĂ?“	385
„ȘI EA DUCE MÂNA LA PIEPT, DEASUPRA INIMII...“	411
„BRUSC, M-A CUPRINS O POFTĂ GROZAVĂ DE VIAȚĂ...“	435

OMUL E MAI MARE DECÂT RĂZBOIUL (DIN JURNALUL CĂRȚII)

Milioane uciși fără scrupule
Bătucit-au cărare în noapte...
Osip Mandelștam

1978–1985

Scriu o carte despre război...

Eu, care nu m-am dat niciodată în vînt după cărțile de război, deși în copilăria și tinerețea mea acestea erau lecturile preferate ale tuturor celor de-o seamă cu mine. Si nu e de mirare – noi eram copiii Victoriei. Copiii învincătorilor. Ce țin minte mai întâi despre război? Suferința mea de copil printre cuvinte neînțelese mie și care-mi stârneau teamă. Războiul era pomenit tot timpul: la școală și acasă, la nunți și botezuri, la sărbători și la parastase. Chiar și în discuțiile dintre copii. Un băiat din vecini m-a întrebat o dată:

– Ce fac oamenii sub pământ? Cum trăiesc acolo?
Voiam și noi să descifrăm taina războiului.

Total izvora pentru noi din lumea aceea grozavă și misterioasă. În familia noastră, bunicul ucrainean, tatăl mamei, murise pe front, era îngropat undeva în pământ maghiar, iar bunica bielorusă, mama tatălui meu, murise de tifos printre partizani, doi dintre fiii ei fuseseră înrolați și dispăruseră fără urmă în primele luni de război, din trei se întorsese unul singur – tatăl meu. Unsprezece rude mai îndepărțate ale noastre, împreună cu copiii lor, fuseseră arse de vii de nemți – care în bojdeucile lor, care în biserică din sat. Așa era în fiecare familie. La toată lumea.

Multă vreme după aceea, băieții din sat s-au luptat „de-a rușii și nemții“. Strigau cuvinte nemțești: *Hände hoch! Zurück! Hitler kaput!*¹

Nu cunoșteam lumea fără război, lumea războiului ne era singura cunoscută, iar oamenii războiului erau singurii oameni pe care-i știam. Nici acum eu nu știu altă lume și alții oameni. Dar oare au existat într-adevăr și alții, cândva?

Satul copilăriei mele de după război era un sat al femeilor. Al muierilor. Nu-mi amintesc de glasuri bărbătești. Și aşa mi-a rămas în minte: despre război povestesc muierile. Și plâng. Cântă aproape de atâta plâns.

În biblioteca școlii, jumătate din volume sunt despre război. Și în cea sătească, și în cea de la centrul raional, unde tata mergea deseori după cărți. Acum am

¹ Mâinile sus! Înapoi! Hitler e terminat! (în limba germană în original)

aflat de ce. Întâmplător oare? Noi tot timpul ne-am războit sau ne-am pregătit de război. Ne aminteam cum luptaserăm. Niciodată n-am trăit altfel, probabil, nici nu știm. Nu ne închipuim cum se poate trăi altfel. Va trebui cândva să petrecem multă vreme deprinzându-ne.

În școală ne-au învățat să iubim moartea. Scram compunerii despre cum eram gata să murim în numele... Visam...

Dar vocile de pe stradă strigau despre altceva, ne ispiteau mai tare.

Multă vreme am fost un om al cărților, pe care reabilitarea îl speria și-l atragea deopotrivă. Pentru că nu cunoșteam viața, am devenit neînfricată. Acum mă gândesc: dacă aș fi fost un om mai ancorat în realitate, m-aș mai fi putut arunca oare cu capul înainte în această prăpastie? De unde au venit toate astea – din neștiință? Sau dintr-un instinct al drumului? Căci există un instinct al drumului...

Multă vreme am fost în căutare... Prin ce cuvinte aș putea să comunic ceea ce aud? Căutam un gen literar care să corespundă felului cum văd eu lumea, cum funcționează vederea mea, auzul...

La un moment dat mi-a căzut în mâna carteia *Ia iz ognennoi derevni* de Ales Adamovici, Ia. Brîl și V. Kolesnik¹. O asemenea zguduire sufletească nu mai simțisem decât o dată în viață, când îl citisem pe Dostoievski. Dar

¹ Eu sunt din satul de foc, culegere de povestiri ale supraviețuitorilor despre tragedia satelor belaruse arse (uneori cu tot cu locuitorii) de ocupanții germani în timpul celui de-al Doilea Război Mondial

aici forma era neobișnuită: romanul e o colecție de voci ale vieții însăși. Ceea ce auzisem în copilărie, ceea ce se aude azi pe stradă, acasă, în cafenele, în troleibuz. Iată deci! Cercul se închise. Găsise ceea ce căutam. Ceea ce presimțeam că există.

Ales Adamovici a devenit învățătorul meu...

Doi ani de zile, mai mult decât să mă întâlnesc și să scriu, m-am gândit. Am citit. Despre ce avea să fie cartea mea? Ei da, încă o carte despre război... La ce bun? Existaseră deja mii de războaie – mai mari sau mai mici, mai cunoscute sau mai necunoscute. Și despre ele se scriseseră încă mai multe cărți. Și totuși... Scriseră bărbații despre bărbați – asta mi-a fost clar de îndată. Tot ce știm despre război ne-a fost spus de un „glas de bărbat“. Suntem toți prizonierii reprezentărilor „masculine“ și ai perceptiei „masculine“ a războiului. Ai cuvintelor „masculine“. În timp ce femeile tac. Căci nimeni în afară de mine nu i-a pus vreodată întrebări bunicii mele. Mamei mele. Tac chiar și femeile care au fost pe front. Dacă încep vreodată brusc să-și aducă aminte, povestesc nu războiul „femeilor“, ci pe cel „al bărbaților“. Își acordează vocea la canon. Și doar acasă sau în cercul prietenelor cu care au fost pe front încep să vorbească, lăcrimând, despre războiul lor, necunoscut mie. Nu numai mie, nouă tuturor. În călătoriile mele jurnalistice am fost nu o dată martoră – unică ascultătoare – a unor texte noi. Și atunci eram zguduită ca în copilărie. Întrezăream în povestirile acesteia rânjetul hidos al unei realități tainice... În relatările

femeilor nu se simte deloc sau aproape deloc ceea ce ne-am obișnuit să citim și să auzim: cum niște oameni i-au ucis în mod eroic pe alții și i-au învins. Sau au pierdut. Care era tehnica de luptă, care erau generalii. Povestirile femeilor sunt altfel și vorbesc despre altceva. Războiul „femeilor“ are culorile și miroslurile lui, petele lui de lumină și de întuneric și propriul său spațiu senzorial. Cuvintele sale. În el nu există eroi și izbâンzi de necrezut, ci numai oameni pur și simplu, care se indeletniceșc cu o treabă omenesc-neomenească. Și în el suferă nu doar ei (oamenii!), ci și pământul, și păsările, și copaci. Toți cei care trăiesc alături de noi pe pământ. Și suferă fără cuvinte, ceea ce e mai înfricoșător.

Dar de ce? m-am întrebat nu o dată. De ce oare, dacă-și apăraseră și-și ocupaseră locul într-o lume cândva exclusiv masculină, femeile nu și-au apărat și istoria? Cuvintele și sentimentele? Singure nu și-au dat crezare. Un întreg univers ne este ascuns. Războiul lor a rămas necunoscut...

Vreau să scriu istoria acestui război. Istoria femeilor.

După primele întâlniri...

Sunt uimită: în armată, aceste femei au fost instructor sanitar, lunetist, mitralior, comandant de tun antiaerian, genist, iar astăzi sunt contabile, laborante, ghizi turistici, învățătoare... Roulurile nu se suprapun – atunci și acum. E ca și cum nu și-ar aminti de sine, ci de alte fetișcane. Ele însese se miră în ziua de azi. Și istoria se „umanizează“ sub ochii mei, începe

să se asemene cu viața cotidiană. Se naște o altă percepție: „pentru oameni și cărți”.

Am întâlnit povestitoare formidabile, în viața cărora sunt episoade care pot concura cu cele mai izbutite pagini ale clasicilor. Omul se vede atât de limpede de sus – din cer – și de jos – de pe pământ! În fața lui e tot drumul în sus și cel în jos – de la înger la fiară. Amintirile nu sunt povestiri care reproduc, părtinitor și imparțial, o realitate dispărută, ci re-nașteri ale trăcutului, când timpul merge înapoi. Sunt în primul rând creație. Istorisind, femeile creează, își „scriu” viața. Se întâmplă să și-o și „termine de scris”, să și-o și „rescrie”. Trebuie să fiu de aceea atentă. În gardă. În același timp, durerea topește, distrugе orice falsitate. Temperatura e prea înaltă! M-am convins că femeile simple se poartă mai sincer – asistentele, bucătăreșele, spălătoareșele... Ele – cum să spun mai limpede? – scot cuvintele din ele însele, nu din ziare și din cărțile citite – nu din gura altuia. Ci numai din propriile suferințe și din ceea ce au trăit și au simțit singure. Oricât ar părea de ciudat, sentimentele și limbajul femeilor instruite sunt deseori mai supuse schimbărilor pe care le aduce timpul. Codificării generale impuse de factorul temporal. Sunt infestate de o cunoaștere secundară. De mituri. Adeseori e nevoie să mergi mult, să parcurgi mai multe cercuri ca să ajungi la povestirile despre războiul „femeilor”, nu „al bărbătașilor” – cum au atacat, cum s-au retras, în ce sector al frontului... Nu e suficientă o singură întâlnire, ci mai multe. Ca unui portretist încăpățânăt.

Petrec multă vreme într-o casă sau un apartament necunoscut, uneori câte o zi întreagă. Bem ceai, probăm

bluze cumpărate nu demult, discutăm pieptănături și rețete culinare. Ne uităm împreună pe fotografile nepoților. Si atunci abia... După un timp – nu poți să știi niciodată după cât și de ce –, vine deodată clipa aceea mult așteptată când femeia se îndepărtează de şablon – şablonul de ghips și de beton armat, asemenea monumentelor noastre – și se apropiе de sine. Pătrunde în sine. Începe să-și amintească nu războiul, ci tinerețea. O bucată din viață... Acet moment nu trebuie scăpat. Nu trebuie pierdut! Numai că, deseori, după o zi lungă, plină de cuvinte, de întâmplări, de lacrimi, în memorie rămâne o singură frază (dar ce frază!): „Am plecat pe front atât de mică, încât în timpul războiului am și crescut”. Pe aceasta o și las în caiet, deși pe casetă am înregistrat zeci de metri de bandă. Patru–cinci casete...

Ce mă ajută? Mă ajută faptul că ne-am obișnuit să trăim împreună. Laolaltă. Suntem oameni care trăiesc în sobornicie. În comun. Totul e la comun – și fericirea, și lacrimile. Ne pricepem să suferim și să povestim despre suferință. Suferință ne justifică viața grea și neașezată. Pentru noi, suferință este o artă. Si trebuie să recunosc că femeile pornesc cu mult curaj pe calea aceasta...

Cum mă întâmpină?

Mă numesc „fetiță”, „fetișoară”, „copilită”. Probabil că, dacă aş fi făcut parte din generația lor, s-ar fi purtat altfel cu mine. Fără bucuria și fără uimirea pe care le dăruiește întâlnirea dintre tinerețe și bătrânețe. Liniștit și de la egal la egal. Este un element foarte

important faptul că atunci erau tinere, iar acum, când își amintesc, sunt bătrâne. Își amintesc după o viață – după patruzeci de ani. Îmi dezvăluie precaute lumea lor, mă menajează: „Imediat după război m-am căsătorit. și m-am ascuns în spatele soțului. În spatele vieții de zi cu zi, a scutelor. M-am ascuns intenționat. și mama mă rugă: «Taci! Taci! Nu mărturisil!» Mi-am îndeplinit datoria față de Patrie, dar mi-e sufletul greu că am fost acolo. Că știu ce înseamnă... Iar tu ești o copilă. De tine mi-e milă...“ Văd deseori cum stau și își ascultă vocea interioară. Vocea sufletului. O compară cu vorbele. Cu anii – ani mulți –, omul înțelege că asta i-a fost viața, iar acum trebuie să se împace și să se pregătească de plecare. Dar nu prea-i vine și i se pare nedrept să dispară pur și simplu. În grabă. Din mers. și, când privește înapoi, simte în el dorința nu doar de a povesti despre ale sale, ci și de a ajunge la secretul vieții. De a-și răspunde sieși la întrebarea: de ce i s-au întâmplat toate căte i s-au întâmplat? Privește totul cu o privire puțin tristă, de rămas-bun... aproape de dincolo... Nu mai are rost să mintă și să se mintă. Înțelege că, fără gândul morții, omul nu poate fi deslușit. Taina ei plutește deasupra a toate.

Războiul este o experiență prea intimă. și la fel de nemărginită ca și viața omului...

O singură dată o femeie (o aviațoare) a refuzat să ne întâlnim. Mi-a explicat la telefon: „Nu pot... Nu vreau să-mi amintesc. Am fost trei ani la război... și trei ani de zile nu m-am simțit femeie. Organismul meu a devenit asemenea unui cadavru. N-am avut menstruație și aproape nici un fel de dorințe femeiești. și fusesem

frumoasă... Când viitorul meu soț mi-a cerut mâna... Era în Berlin, lângă Reichstag... Mi-a spus:

– Războiul s-a încheiat. Am rămas în viață. Am avut noroc. Hai să ne căsătorim!

Mie mi-a venit să plâng. Să tip. Să-l lovesc! Cum să ne căsătorim? Acum? Printre toate astea? În funinginea asta, printre cărămizile înnegrite... Uită-te la mine! Uită-te cum sunt! Fă mai întâi din mine femeie: adu-mi flori, fă-mi curte, spune-mi vorbe frumoase! Mi-e atât de dor de toate astea! Abia aştepț! Mai că nu l-am lovit... Mi-a venit să-l lovesc... El avea un obraz ars, roșu tot, și am văzut atunci că înțelesese – pe obrazul acesta îi curgeau lacrimi. Peste cicatricile încă proaspete... și i-am spus fără să cred eu însămi ce spun:

– Bine, hai să ne căsătorim!

Iertați-mă!... Nu pot...“

Am înțeles-o. Dar aceasta este și ea o pagină – sau o jumătate de pagină – din viitoarea carte.

Texte, texte. Peste tot – texte. În apartamentele de la oraș și în căsuțele de la țară, pe stradă, în tren...

Așculta... Mă transform tot mai mult într-o ureche uriașă, întoarsă tot timpul către celălalt. „Citesc“ glasuri.

Omul este mai mare decât războiul...

Îmi rămân în minte exact momentele când este mai mare. Atunci îl stăpânește ceva mai puternic decât istoria. Trebuie să-mi propun un scop mai larg – să scriu adevărul despre viață și moarte în general, nu numai despre război. Să pun întrebarea lui

Dostoievski: cât de mult e omul om¹ și cum putem să apărăm omenescul din noi? E neîndoioelnic că răul ispitește. E mai abil decât binele. Mai atrăgător. Mă cufund tot mai adânc în lumea războiului, tot restul a pălit puțin, a devenit mai obișnuit decât de obicei. E o lume grandioasă și prădătoare. Înțeleg acum singularitatea celui care s-a întors de acolo. Ca de pe o altă planetă sau de pe lumea cealaltă. El știe ceva ce alții nu știu, și cunoașterea aceasta nu se poate căpăta decât acolo, în apropierea morții. Când încearcă să redea ceva în cuvinte, are senzația unei catastrofe. Amuțește. Vrea să povestească, ceilalți ar vrea să-l înțeleagă, dar toți sunt neputincioși.

Femeile acestea se află întotdeauna într-un alt spațiu decât ascultătorii lor. Sunt încunjurate de o lume nevăzută. Sunt cel puțin trei participanți la discuție: cea care povestește acum, tot ea, dar aşa cum era atunci, în momentul în care s-au petrecut evenimentele, și eu. Scopul meu este în primul rând să ajung la adevărul acelor ani, al acelor zile. Fără denaturările produse de sentimente. Imediat după război, fiecare ar povesti un anume război, după mai multe decenii, ceva se schimbă în ea, firește, pentru că acum își pune deja în amintiri toată viața. Se pune pe sine, pe de-a-n-tregul. Cum a trăit în toți anii de atunci încoace, ce a citit, ce a văzut, pe cine a întâlnit. În fine, dacă e sau nu fericită. Uneori discutăm între patru ochi, alteori lângă

¹ În însemnările de jurnal din 1880–1881, Dostoievski scria că „trebuie să găsești în om omul” (vezi F.M. Dostoievski, *Scrisori despre literatură și artă*, traducere de Albert Kovács și Nicolae Iliescu, Editura Cartea Românească, București, 1989, p. 148).

povestitoare mai e cineva. Un membru al familiei. O prietenă – de ce fel? Prietenele de pe front sunt una, toate celelalte – alta. Mărturiile – documentele – acestea sunt vii, se schimbă și șovăie odată cu noi, din ele se poate scoate la nesfârșit câte ceva. Ceva nou care ne e necesar în clipa asta. În momentul de față. Ce căutăm? Cel mai adesea nu isprăvi vitejești și eroism, ci lucruri mici și omenești, ceea ce ne e cel mai interesant și mai apropiat. De pildă, ce mi-ar plăcea mie să știu cel mai mult din viața Greciei antice... Din istoria Spartei... Aș vrea să citesc cum și despre ce vorbeau atunci oamenii acasă. Cum plecau la război. Ce cuvinte își spuneau în ultima zi și în ultima noapte dinaintea despărțirii de cel drag. Cum îi conduceau pe oșteni la luptă. Cum îi așteptau de la război... Nu pe eroi și pe conducătorii de oști, ci pe tinerii obișnuiți...

Istoria redată prin relatările martorelor și participanților care au rămas neobservate. Da, asta mă interesează, asta aș vrea să transform în literatură. Dar povestitoarele mele nu sunt numai martori, sunt cel mai puțin martori, ci actori și creatori. E imposibil să te apropii de realitate până dai nas în nas. Între noi și ea se găsesc sentimentele noastre. Îmi dau seama că am de-a face cu versiuni, fiecare are propria versiune, și că abia din ele, din numărul și intersectările lor, se naște imaginea vremurilor și a oamenilor care le locuiesc. Dar n-aș vrea ca despre cartea mea să se spună: eroinele ei sunt reale și nimic mai mult. Este, vezi Doamne, istorie. Numai istorie.

Scriu nu despre război, ci despre omul aflat în război. Scriu nu istoria războiului, ci istoria sentimentelor.